

Pogani i kršćani u Saloni 3. i 4. stoljeća: sukobi, koegzistencija ili sinkretizam

Sažetak:

Analizom arheoloških lokaliteta i ostataka autor nastoji ukazati na prisutnost različitih kultova u rimskoj Saloni 3. i 4. stoljeća. Slijedom navedenog, pokušava dokazati tezu o multikonfesionalnosti grada i prikazati koegzistenciju pripadnika različitih vjerskih zajednica. Osvrće se i na pitanje u kolikoj je mjeri legaliziranje kršćanstva, a kasnije i proglašenje državnim religijom, utjecalo na eliminaciju pogan-ske baštine ili je ona preživjela u svijesti grada i njegovih stanovnika.

Ključne riječi: Pogani, kršćani, Salona, martiri

1. Uvod¹

Smješten u zaljevu, na rijeci Jadro, okružen vrhovima Kozjaka te plodnim površinama, areal nekadašnje Salone od prapovijesti do danas bio je idealan prostor za razvitak života i raznih djelatnosti. U prapovijesti Salona je bila delmatska luka, a prvi pisani spomen grada dolazi iz 119. godine pr. Kr. kada je konzul Lucije Cecilije Metel prezimio u gradu u jeku ratova s Delmatima.² Tijekom Cezarovog građanskog rata Salonitanci su stali na Cezarovu stranu te nakon njegove ultimativne pobjede dobili naslov rimske kolonije i ubrzo, završetkom rata, preuzeli dotadašnji primat Isse. Nakon građanskih ratova Salona postaje jako rimsko uporište na istočnoj jadranskoj obali, a stanovništvo postaje privrženo Rimu. Baza stanovništva bila je delmatska, a u gradu je zasigurno postojala zajednica grčkih trgovaca s Isse.³ Osnutak kolonije datiran je u vrijeme između 47. i 27. pr. Kr. kada u grad započinje intenzivno doseljavanje novog stanovništva.⁴ Prema nekim izračunima, koji u obzir uzimaju

¹ Ovaj rad izvorno je prezentiran na skupu *Civilizacijski i kulturni susreti* koji je održan 11. travnja 2022. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

² John Joseph Wilkes, *Dalmatia* (London, Routledge and Kegan Paul, 1969), 220.

³ Ibid, 221.

⁴ John Joseph Wilkes, „A Roman Colony and its People,“ u *Longae Saloniae I*, ur. Emilio Marin (Split, Arheološki muzej u Splitu, 2002), 89-105; Wilkes, *Dalmatia*, 221.

veličinu salonitanskog agera, u ovom najranijem valu moglo je biti doseljeno između 320 i 400 obitelji.⁵ U ranom 1. stoljeću u grad doseljavaju većinom Italicima (uglavnom iz Etrurije, Umbrije i južne Italije), a poznato je i nekoliko individualnih slučajeva doseljavanja iz zapadnih provincija i nekoliko liburnskih obitelji.⁶ U stoljećima koja su uslijedila broj doseljenih se povećava, a njihov sastav postaje drukčiji. Među njima najvažniji za ovu temu su orijentalci, tj. stanovnici istočnih provincija Carstva, koji sa sobom donose mnoštvo novih kultova, ali na neki način i oživljavaju grčku jezičnu tradiciju grada.⁷ Ekspanzijom grada te konstantnim priljevom novog stanovništva, Salona se razvila u kozmopolitsku cjelinu s mnoštvom kultova, religija i vjerovanja koja se prožimaju, susreću, ali i sukobljavaju.

U prvom dijelu rada iznosi se kratki pregled poganskih kultova koji su u tom vremenu bili prisutni u gradu, a u drugom dijelu opisan je dolazak, progoni i rast kršćanstva. Cilj ovog rada jest prikazati religije i kultove Salone na njenom samom prijelazu s poganstva na kršćanstvo te sukobe i susrete poganstva i kršćanstva. Rad će pokušati odgovoriti u kojoj je mjeri multietničnost i multikulturalnost grada utjecala na dinamiku odnosa među religijama i jesu li kršćani imali nasilan odnos naspram pogana nakon legalizacije kršćanstva. Također se želi prikazati i međureligijski odnos gledan kroz prizmu umjetničkih prikaza sa salonitanskih nekropola. Rad se generalno osvrće na pitanje u kolikoj je mjeri pojava i ukorjenjivanje kršćanstva utjecalo na pogansko stanovništvo i pogansku tradiciju grada.

2. Poganstvo

Pod pojmom *poganstvo* podrazumijeva se mnoštvo kultova i vjerovanja. U Dalmaciji su to primarno najstariji autohtoni kultovi, odnosno delmatski kultovi. Rimski i italski kolonizatori donose religiju iz svoje domovine, dok s istoka dolaze razni orijentalni kultovi. Mirjana Sanader ističe: „Svakodnevni život rimskih građana bio je duboko prožet njihovom religioznošću i bez nje je potpuno nezamisliv.“⁸ U sljedećim redcima, kratko će biti opisan poganski kultovi u Saloni. Ejnar Dyggve navodi da je u Saloni postojalo trinaest kulturnih mjesta, od kojih je samo pet „pravih“ hramova.⁹ Međutim, hramovi i kulturna mjesta nisu jedini indikatori pojedinih kultova. Takvi tragovi prvenstveno su vidljivi kod umjetničkih djela, ali i na stvarima svakodnevne uporabe – primjerice na svjetiljkama, nakitu i sl. Nekropole i grobovi također su odličan izvor podataka za proučavanje ove teme.

⁵ Wilkes, *Dalmatia*, 226.

⁶ Ibid, 231-232.

⁷ Ibid, 232-233.

⁸ Mirjana Sanader, „O antičkim kultovima u Hrvatskoj,“ *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 101/1 (2008): 168.

⁹ Ejnar Dyggve, *Povijest salonitanskog kršćanstva* (Split, Književni krug, 1996.), 27.

2.1. Rimska religija

Iako bi se, zbog baze autohtonog delmatskog stanovništva u Saloni, na prvu mogla očekivati pojava autohtonih kultova, ipak nije tako. Kult boga Silvana u Saloni se javlja jako rano, već pri dolasku Rimljana te do danas nije u potpunosti riješeno pitanje porijekla ovoga kulta. Kult je bio živ i za vrijeme Dioklecijana, što potvrđuje jedan kaseton iz Dioklecijanove palače.¹⁰ Ovaj kult nalazi se i u drugim dijelovima Carstva (osobito u Italiji), no neki autori smatraju da se u prikazima Silvana u Dalmaciji nalazi autohtono delmatsko božanstvo koje je preuzelo atribute grčkog boga Pana.¹¹ Kod ostalih zajednica poput Liburna, Japoda ili Histraovaj, kult je rijedak.¹² Velik broj prikaza ovog božanstva u Saloni potvrđuje tezu da se ikonografska varijanta panoidnog Silvana razvija u Saloni pa se tek kasnije širi u unutrašnjost provincije Dalmacije.¹³ Silvan je dakle sinkretističko božanstvo te je panoidnom božanstvu dodano italsko ime. Jedno njegovo svetište u Saloni bilo je u blizini amfiteatra, na što upućuje reljef koji je kao spolij završio na jednoj od kuća u blizini amfiteatra.¹⁴ Izostanak više autohtonih komponenti je logičan uzevši u obzir velik priljev novog stanovništva i ranu romanizaciju Salone. Ovaj kult je i agrarne naravi pa je njegova rasprostranjenost u urbanim sredinama neočekivana.

Obrede koji su bili povezani sa službenim kultom kolonije građani su ispunjavali u hramu koji se nalazio na forumu smještenom uz teatar.¹⁵ O štovanju kapitolijske trijade svjedoči žrtvenik s posvetom Jupiteru, Minervi i Junoni (I.L. Jug. 2049).¹⁶ Potvrđeno je još i štovanje Venere, Fortune, Vulkana te Cerere.¹⁷ O kultu Dijane svjedoči reljef datiran u 3. stoljeće, izrađen u nekoj od lokalnih radionica.¹⁸ Iz Salone potječe i fragment kipa boga Eskulapa, a datiran je u 2. stoljeće.¹⁹ Kult Libera i njegove družice Libere bio je proširen diljem provincija Dalmacije i Panonije, pretežito pod imenom *Liber Pater*.²⁰ U Saloni je štovanje ovog kulta posvjedočeno natpisima koji opisuju obnovu hrama posvećenog upravo Liberu i družici Liberi (CIL III 6362, CIL III 1790, CIL III 8484).²¹ Na jednom natpisu vidi se da je Liber u Saloni bio štovan kao *Deus Laetus* (CIL III 8673a).²²

¹⁰ Nenad Cambi, „Religija Silvana i nimfa u rimskoj Dalmaciji,“ u *Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori*, ur. Vicko Kapitanović (Split, Veleučilište u Šibeniku, Filozofski fakultet u Splitu-Odsjek za povijest, Kulturni sabor Zagore, 2013), 26.

¹¹ Sanader, „O antičkim kultovima,“ 167.

¹² Cambi, „Religija Silvana,“ 25.

¹³ Ibid, 25.

¹⁴ Ibid, 25-26.

¹⁵ Mate Suić, *Antički grad na istočnoj obali Jadrana* (Zagreb, Golden marketing, 2003), 237.

¹⁶ Sanader, „O antičkim kultovima,“ 175.

¹⁷ Ibid, 173-175.

¹⁸ Nenad Cambi, *Antika* (Zagreb, Naklada Ljevak, 2002), 95-99.

¹⁹ Ibid, 110.

²⁰ Ibid, 171.

²¹ Suić, *Antički grad*, 189

²² Sanader, „O antičkim kultovima“ 171.

Kako su Salonitanci bili stanovnici glavnog grada provincije, štovali su carski kult koji je bio prisutan u svim značajnijim gradovima.²³ Štovatelji diviniziranih careva pretežito su oslobođenici, ali nalazi se i na neke pripadnike municipalne aristokracije.²⁴ Natpisi su bili posvećeni Augustu, Liviji, Nervi, Hadrijanu, Matidiji, Faustini i Aurelijanu.²⁵

2.2. Orijentalni kultovi

Kultovi s istoka, koje donose većinom orijentalni stanovnici, imali su veliki odjek u provinciji Dalmaciji.²⁶ Tome je zasigurno pogodovao geografski položaj provincije, orijentiranost gradova prema trgovini, rana romanizacija i velik broj doseljenika u provinciju. Većina ovih kultova prvo dolazi u Salonu, gdje se ukorjenjuje i kasnije širi dalje u unutrašnjost. Orijentalni kultovi na zapad Carstva dolaze posredstvom doseljenika koji dolaze s prostora istočnih provincija Carstva. Oni su mahom vojnici, trgovci i pomorci, ali na primjeru Salone vidi se da su širitelji novih religija bili i pripadnici nižeg sloja.

Mitraizam je antički misterijski kult, porijeklom iz orijentalnih provincija Carstva. Glavni motiv na spomenicima koji se veže uz mitraizam jest prikaz boga Mitre koji ubija bika.²⁷ Motiv boga Mitre koji ubija bika (tauroktonija) čest je prikaz diljem provincije Dalmacije, pa i u njenom glavnom gradu. Mitraizam u Salonu ne donosi vojska, kao što je bio slučaj u drugim provincijama, već robovi i oslobođenici porijeklom iz orijentalnih provincija.²⁸ U kasnoj antici, mitraizam postaje vodeći kult u Saloni. Tomu je pogodovala luka, ali i Dioklecijan koji je bio obožavatelj kultova sunca.²⁹ Ejnar Dyggve stoga tvrdi da je najmanje pet od trinaest kulturnih građevina u Saloni i njenoj okolici bilo posvećeno Mitri.³⁰ Međutim, ne postoje arheološki ili epigrafski dokazi koji potvrđuju postojanje hramova. Iz Salone ipak dolazi više reljefa s prikazom tauroktonije te jedan votivni zapis.³¹ O samoj teologiji i obredima mitraističke religije zna se jako malo, zato što neki oblik svetih knjiga ili zapisa nije sačuvan, a sama religija je bila iznimno „elitistička“. Mitraizam je bio zatvorena religija u kojoj žene i djeca nisu mogli postati dio zajednice, naspram kršćanske univerzalnosti koja prima sve marginalizirane

²³ Ibid, 176.

²⁴ Julijan Medini, „Rimska i orijentalne religije na istočnoj obali Jadrana,“ u *Materijali XII kongresa arheologa Jugoslavije*, ur. Šime Batović (Zadar, Hrvatsko arheološko društvo, Savez arheoloških društava Jugoslavije 1972.), 186.

²⁵ Ibid, 186.; Livija je bila Augustova žena, Matidija nećakinja cara Trajana, Faustina kćer cara Antonina Pija, smatramo da ostale nije potrebno opisivati.

²⁶ Sanader, „O antičkim kultovima,“ 178.

²⁷ Hrvatska enciklopedija – Mrežno izdanje, s.v. „Mitraizam,“ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=41260> (pristup 2. 4. 2022).

²⁸ Medini, „Rimska i orijentalne,“ 198.

²⁹ Dyggve, *Povijest salonitanskog*, 27.

³⁰ Ibid, 27.

³¹ Sanader, „O antičkim kultovima,“ 179.

skupine.³² Kršćanski apologeti vidjeli su mitraizam kao svojevrsnu demonsku imitaciju kršćanstva. Mitraisti su naime vjerovali u spasenje koje se postiže smrću i uskrnućem (za razliku od kršćana, mitraisti vjeruju da je bik žrtvovan za spasenje), a Mitra se uspinje na nebo nebeskim kolima.³³ Slično kao i kršćani, mitraisti su imali propisan skup moralnih načela za koji su vjerovali da se bori protiv zla u ljudima, ali i u svijetu.³⁴ Također je bio izražen osjećaj zajednice pa je tako voditelj lokalne zajednice bio oslovljavan titulom „oca,“ a ostali su se međusobno smatrali braćom te su se tako i oslovljavali.³⁵ Mitraisti su također blagovali svetu gozbu u vidu mesa životinje, ali i kruha i vode, što su kršćani shvaćali kao demonsku imitaciju euharistije.³⁶ Bez daljnjeg ulazanja u dubine mitraističke filozofije, može se zaključiti da su mitraizam i kršćanstvo imali puno dodirnih točaka. Kršćanstvo je automatizmom bilo u prednosti zato što je bilo uključivo, a i kršćanska teologija je manje apstraktna u odnosu na mitraističku. Mitraizam je bio skup vjerovanja koji je zapravo bio poznat samo onima koji su dosegli najviši od sedam redova, ostali su se morali zadovoljiti apstraktnim i simboličkim objašnjenjima. Suprotno ovom, kršćanstvo je imalo humaniji i konkretniji pristup (primjerice prisposode, primjeri apostola i mučenika pa i samog Krista).³⁷

Frigijski kult božice Kibebe (u Rimu štovana pod nazivom *Magna Mater*) na tlo Italije dolazi 204. godine.³⁸ U Salonu dolazi posredstvom nižih slojeva.³⁹ O tome svjedoči natpis koji navodi dotičnu libertinku koja podiže hram Kibeli (CIL III 14243). Više natpisa spominje građevinske radove na hramu ove božice što svjedoči o dubokoj afirmiranosti ovoga kulta u Salonu koja je bila i sjedište arhigalata,⁴⁰ jedinog zasad potvrđenog u provinciji Dalmaciji. Sačuvan je nadgrobni spomenik arhigala Lucija Barbunteja Demetrija. Po svojoj prilici, arhigalat je djelovao od 2., odnosno 3. stoljeća, pa sve do zabrane mitraizma u 4. stoljeću.⁴¹ Arheološki su potvrđeni i egipatski kultovi Izide, Serapisa, Jupitera-Amona i Ozirisa.⁴² Ovi kultovi imaju jako dug kontinuitet u

³² Alka Domić Kunić. „Askos iz mitreja u Jajcu (uz poseban osvrt na mitraizam kao imitaciju kršćanstva),“ u *Arheološki radovi i rasprave = Acta et dissertationes archaeologicae* 13, ur. Nenad Cambi (Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2001.), 59.

³³ Ibid, 74-75.

³⁴ Ibid, 75.

³⁵ Ibid, 75.

³⁶ Ibid, 77.

³⁷ Ibid 96.

³⁸ Aleksandra Nikoloska i Inga Vilogorac Brčić, „Velika Majka Bogova na spomenicima iz Hrvatske,“ u *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 46/1 (2014): 103.

³⁹ Medini, „Rimska i orijentalne,“ 196-197.

⁴⁰ Jedinica teritorijalnog ustroja, slično kao biskupija u kršćanstvu.

⁴¹ Julijan Medini, „Salonitanski arhigalat,“ u *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio društvenih znanosti* 20/9 (1981/1982).

⁴² Sanader, „O antičkim kultovima,“ 180-181.

Saloni (sve od 1. stoljeća), a potvrda tome su brončane biste Izide i Serapa koje su datirane u 3. stoljeće.⁴³ Štovana je i sinkretistička grčko-orijentalna božica Nemeza, osobito među gladijatorima.⁴⁴ Orfejev kult grčkog je porijekla, ali ne može ga se povezati sa „službenom“ olimpskom religijom. Orfisti vjeruju da je čovjek izgrađen od pepela palih titana te je uprljan iskonskim grijehom. Takvom smrtnom tijelu potrebno je čišćenje od zla grijeha da bi njegova duša po smrti mogla uzići u prostore vječnog svjetla.⁴⁵ U Saloni je ovaj kult poznat jedino iz mozaika s prikazom Orfeja, u zgradi namjesnika provincije, koji je datiran u 2. stoljeće.⁴⁶

Jako je teško utvrditi razdoblje u kojem je neki kult bio zastupljen na nekom području. No, izgledno je da je većina navedenih kultova imala svoje poklonike sve do Teodozijeve zabrane svih poganskih kultova 380. godine, a neki čak i nakon toga. U ovom kratkom pregledu uočava se i raznolikost etničkih i socijalnih grupa koje dolaze u Salonu. Salona je tijekom nekoliko stoljeća postala urbana sredina s obiljem religija, a stanovništvo je porijeklom dolazilo iz raznih dijelova Carstva, a upravo takvo multietničko i multikulturalno društvo pogoduje dolasku kršćanstva. Kozmopolitiska sredina otvorenija je prema novim idejama te se upravo zbog toga svaki novi kult, a na koncu i kršćanstvo, prvo širi u gradovima, a onda prema ruralnim sredinama.

3. Kršćanstvo

3.1. Doba progona – dolazak kršćanstva i progoni

Sveti Pavao u Drugoj poslanici Timoteju (2 Tim 4,10) navodi učenika Tita koji je u Dalmaciji, dok u Poslanici Rimljanima (Rim 15,19) navodi da je on pronio evanđelje od Jeruzalema do Ilirika. Postoje i brojne teorije o samom Pavlovom boravku na istočnoj jadranskoj obali, isto kao i o propovijedanju svetog Luke u našim krajevima.⁴⁷ Bez obzira na predaje o ranom dolasku kršćanstva u provinciju Dalmaciju, kršćanstvo u Saloni arheološki je registrirano tek u 3. stoljeću, a tada se datira i takozvani drugi evangelizatorski val. Pripadnici nove religije dolaze i iz Rima, ali većinom su bili iz istočnih provincija Carstva.⁴⁸

U drugoj polovici 3. stoljeća na religijskoj sceni u Rimskom Carstvu kršćanstvo postaje sve jače i jače. Neki izračuni navode da je kršćana u Carstvu moglo biti oko sedam milijuna. Ako se uzme da je čitavo Carstvo imalo 50

⁴³ Inga Vilogorac Brčić, „Izidini kultovi u Dalmaciji,“ u *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 44/1 (2019): 355.

⁴⁴ Sanader, „O antičkim kultovima,“ 182.

⁴⁵ Đuro Basler, *Kršćanska arheologija* (Mostar, Crkva na kamenu, 1986), 15.

⁴⁶ Frane Bulić, *Po ruševinama stare Salone* (Split, Arheološki muzej Split, 1986), 88; Dino Milinović, *Nova post vetera coepit, ikonografija prve kršćanske umjetnosti* (Zagreb, FF Press, 2016), 169.

⁴⁷ Nenad Cambi, „Počeci kršćanstva u Dalmaciji: Povijesni aspekt,“ u *Adrias: zbornik radova Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Splitu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu* 20 (2014): 119-128.

⁴⁸ Emilio Marin, „Civitas splendida Salona,“ u *Salona Christiana – Katalog izložbe*, ur. Emilio Marin (Split, Arheološki muzej Split, 1994), 30.

milijuna stanovnika, postotak kršćana iznosi gotovo 15%.⁴⁹ U nekim istočnim provincijama, poput Male Azije, Armenije, Edese i dr., gotovo polovica stanovništva ispovijedala je kršćanstvo, a na istočnoj jadranskoj obali postojala su važna misionarska uporišta u većim gradovima.⁵⁰ Baš kao što su i brojne navedene kultove u Salonu donijeli orijentalci, slična stvar se događa s kršćanstvom. Prvi salonitanski kršćani dolaze s prostora između Eufrata i Tigrisa te sirijskih područja.⁵¹ Upravo je mitraizam na neki način pripremio teren za širenje kršćanstva.⁵² U poglavlju posvećenom mitraizmu ukratko su izložene sličnosti i razlike između ovih religija i razlog zbog kojeg je kršćanstvo nadvladalo mitraizam.⁵³ Razlikuju se dvije skupine kršćana koje dolaze u Salonu – jedni dolaze zbog posla, a drugi zbog evangelizacije stanovništva. Naime, upravo u ovom vremenu počinje izgradnja Dioklecijanove palače, što je bio velik građevinski pothvat tog vremena, pa je bilo potrebno mnogo majstora, kipara, graditelja i inih. Ovi orijentalni misionari govore grčkim jezikom, a u to je vrijeme grčki jezik u Salonu prilično aktivan i govori se većinom među siromašnijim stanovništvom⁵⁴ tako da sve do propasti grada na nekropolama nalazimo brojne epitafe na grčkom.⁵⁵ Izgledno je da su i zbog grčke govorne tradicije u Salonu misionari dobili simpatije dijela stanovništva, upravo siromašnog stanovništva koje kršćanstvo najviše privlači svojom univerzalnom porukom.

Do konstantinskog obrata 313. godine kršćani ne grade crkve, već se okupljaju u građevinama koje su iznutra adaptirane u crkvu, a izvana izgledaju kao obične kuće (*domusecclesiae*).⁵⁶ Kršćani u ovom periodu nemaju percepciju svetosti samog kulturnog mjesta, već je za njih svet samo obred koji se u toj građevini obavlja. Uzrok tomu su jake židovske tradicije, ali i preziranje poganstva koje svu vjeru temelji na kipovima i svetim mjestima.⁵⁷ Kako je već prethodno u radu spomenuto, središte poganskog kulta (hram) bilo je smješteno na forumu u središtu starog grada. Kršćani pak u ovo vrijeme još moraju svoju vjeru skrivati zbog čestih progona, stoga svoje središte smještaju u sjeverozapadni kutak istočnog dijela grada. Tu je možda utemeljena prva kršćanska kulturna građevina u Salonu na kojoj se kasnije gradi episkopalni kompleks. Moguće je da su postojali još neki prostori u gradu koji bi poslužili ovoj svrsi, no oni su danas nepoznati zbog slabe istraženosti grada.⁵⁸ O starijem okupljalištu kršćana na mjestu episkopalnog kompleksa svjedoči i natpis koji je postavljen pri gradnji

⁴⁹ Grgo Grbešić, „Progona kršćana, napose u Dioklecijanovo doba,” *Diacovensia* 15/1 (2007): 34-35.

⁵⁰ Ibid, 35

⁵¹ Dyggve, *Povijest salonitanskog*, 27.

⁵² Ibid, 27.

⁵³ Za detaljniju analizu usp.: Domic Kunić, „Askos.“

⁵⁴ Dyggve, *Povijest salonitanskog*, 26.

⁵⁵ Bulić, „Po ruševinama,” 65.

⁵⁶ Basler, *Kršćanska arheologija*, 51

⁵⁷ Ibid, 51.

⁵⁸ Marin, „Civitas,” 30.

bazilike, u kojem se govori o gradnji nove građevine (bazilike) na mjestu stare u doba biskupa Simferija i Hezihija.⁵⁹ Najžešće progone salonitanska kršćanska zajednica doživljava za vrijeme Dioklecijanovih progona. Anastazije je podnio mučeništvo 26. ožujka 304. godine.⁶⁰ Najkrvaviji progon dogodio se 10. i 11. travnja 304. godine, a toga dana pogubljen je i biskup Domnije.⁶¹ Oko tog datuma stradala su i petorica mučenika koji su bili pokopani na Kapljuču, a kasnije se na istom mjestu podiže bazilika. Martiri s Kapljuča su prezbiter Asterije te vojnici Gajan, Paulinijan, Telije i Antiohijan.⁶² U 304. godini mučeništvo je podnio i đakon Septimije, a prema predaji 18. svibnja i Felix, biskup Epetija.⁶³ Salonitanska kršćanska zajednica znatno je oslabila tijekom progona, ali se iza njih ponovo uzdiže i jača. Kako je već spomenuto, za Domnijevog biskupovanja obnavlja se *domus ecclesiae*, a kršćanskoj zajednici pristupaju razni profili ljudi. Ova zajednica u doba progona gubi svoje istaknute članove, ali upravo oni postaju duhovni temelj nove kršćanske zajednice u Saloni.

3.2. Odnosi između pogana i kršćana nakon konstantinovskog obrata

Milanskim ediktom kršćani diljem Carstva izlaze iz skrovitosti i započinju s otvorenim djelovanjem. Nakon Domnijeve mučeničke smrti na biskupsku stolicu sjeda njegov nećak Prim. O biskupu Primu zna se jako malo, jedini spomenik koji ga spominje jest njegov skromni sarkofag nađen na Manastirinama.⁶⁴ Zasigurno je jedan od najljepših i najvažnijih nalazaka iz ovog perioda sarkofag s prikazom Dobrog pastira (Slika 1.), nađen na sjevernoj salonitanskoj nekropoli Manastirine, a datira između 310. i 330. godine.⁶⁵ Sarkofag se sastoji od više prikaza te se još danas vode rasprave o religijskoj pripadnosti naručitelja sarkofaga. Glavni motiv na prednjoj strani sarkofaga jest prikaz bradatog pastira koji nosi janje oko vrata, a pod nogama su mu dvije ovce. Osim navedenog prikaza, svi ostali motivi su poganskog karaktera (slike 2. i 3.). Na pobočnoj desnoj strani prikazana su zatvorena vrata Hada, a na suprotnoj (lijevoj) bočnoj strani je Eros s izvrnutom zubljom, a to je simbol gašenja života.⁶⁶ Prikazani su još i žena koja nosi dijete, muškarci i žene te zoomorfni i floralni motivi. Neki stariji autori zagovarali su tezu da su navedeni prikazi kršćanskog porijekla i da prikazuju Josipa i Mariju, katekumene i sl.⁶⁷ Prikazi

⁵⁹ Ibid, 31.

⁶⁰ Ibid, 79.

⁶¹ Basler, *Kršćanska arheologija*, 36.

⁶² Ibid, 36.

⁶³ Marin, „Civitas“, 36.

⁶⁴ Bulić, *Po ruševinama*, 45.

⁶⁵ Vinka Matijević, „Pregled poganskih i ranokršćanskih ukopa na salonitanskim nekropolama u 4. st.“ u *I. skup Hrvatske ranokršćanske arheologije (HRRANA)*, ur. Mirjana Sanader et al. (Zagreb, Arheološki zavod Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2020), 49-50; Milinović, *Nova post*, 175.

⁶⁶ Bulić, *Po ruševinama*, 155-156; Milinović, *Nova post*, 175.

⁶⁷ Bulić, *Po ruševinama*, 157.

ljudi vjerojatno prikazuju ožalošćenu rodbinu i robove.⁶⁸ Važan je naravno i kontekst vremena u kojem je ovaj sarkofag nastao. Po svoj prilici izrađen je nakon Milanskog edikta. U to vrijeme je zbog rasta kršćanstva i simpatija koje je car imao prema kršćanstvu u društvu, osobito u višim slojevima, postalo poželjno biti kršćaninom. Bilo je i onih koji su se krstili, ali nisu u potpunosti odbacili svoja prijašnja poganska vjerovanja.⁶⁹ Iz tog razloga je moguće da je ovaj sarkofag primjer takvih konverzija. Motiv pastira nalazi se i na prikazu grčkog boga Herma⁷⁰ te nije nemoguće da ovaj prikaz zapravo predstavlja Herma. Zanimljiva je pak tvrdnja koju iznosi Nenad Cambi koji zagovara tezu da je ovaj sarkofag kršćanski te da potječe iz perioda prije Milanskog edikta.⁷¹ Navodi i ulomak zabata jednog sarkofaga iz Salone na kojem je prikaz erota koji pridržavaju Kristov monogram.⁷² Također, ističe da je u prijelaznoj fazi poganska ikonografija jako utjecala na kršćansku te da je to doprinijelo prisvajanju motiva poput erota ili pak samog Dobrog Pastira.⁷³ Prikaz Dobrog Pastira bio je u velikoj mjeri korišten u Salonu, što zbog jakog poganskog duha, što zbog anikonizma koji je salonitanska kršćanska zajednica u svojim počecima baštinila.⁷⁴ Drugi važan sarkofag jest onaj s prikazom Hipolita i Fedre koji je pronađen pored sarkofaga Dobrog Pastira (u istoj memoriji) i datiran je u 4. stoljeće.⁷⁵ Na sarkofagu su prikazani motivi iz legende o Hipolitu i Fedri, a također su prikazani i Eroti s izvrnutom zubljom.⁷⁶ Ovaj sarkofag, naime, ne sadržava nikakve prikaze koji se mogu direktno pripisati kršćanskoj ikonografiji, već obiluje poganskim prikazima što snažno svjedoči o pokršćavanju salonitanske aristokracije. Može se tako zaključiti da je jedan dio obitelji pokršten, ali je i dalje prisutan jak poganski utjecaj, dok je drugi dio obitelji ostao poganski. U obiteljskoj grobnici, koja je datirana u 4. stoljeće, na *Via Latini* u Rimu nalazi se još jedan primjer ovakvih konverzija. Naime, jedan dio grobnice oslikan je starozavjetnim motivima i prikazima Kristovih čuda, dok je drugi dio grobnice oslikan prikazima Heraklovih poslova.⁷⁷ Bez ulaženja u daljnje rasprave, ove sarkofage može se promatrati kao izvrstan primjer sinkretizma u kojem pogani i kršćani ne samo da koegzistiraju, već i preuzimaju pojedine ideje, prikaze i tumačenja jedni od drugih. S druge strane, poganska posveta

⁶⁸ Milinović, *Nova post*, 174-175.

⁶⁹ Branko Jozić, „Pastir u starokršćanskoj umjetnosti,“ u *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 44/1 (2019): 478.

⁷⁰ Ibid, 484.

⁷¹ Nenad Cambi, „Kriptokršćanski sarkofazi u Dalmaciji,“ u *Archeologia Adriatica* 12/1(2018): 317-318.

⁷² Nenad Cambi, „Kult Marije u Solinu i Splitu (IV.-XI. st.) u svjetlu arheološke evidencije,“ u *Bogoslovska smotra* 44/2-3 (1974): 275.

⁷³ Ibid, 275.

⁷⁴ Marin, „Civitas,“ 63.; Nenad Cambi i Mirja Jarak, „O Dobrom pastiru kao sepulkralnom motivu u povodu objave fragmenta sarkofaga s otoka Raba,“ *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 109 (2016): 317.

⁷⁵ Bulić, *Po ruševinama*, 157, 160; Milinović, *Nova post*, 173.

⁷⁶ Bulić, *Po ruševinama*, 157-159.

⁷⁷ Milinović, *Nova post*, 175.

DM (bogovima Manima), koja se nalazi na kršćanskim nadgrobnim spomenicima prije konstantinovskog obrata, pojavljuje se i u 4. stoljeću. Na nekim kasnijim adaptacijama poganskih spomenika ova formula se ne briše i stoji uz kršćanske simbole.⁷⁸ Izbacivanje formule iz uporabe svjedoči o intenzivnijoj kristijanizaciji i laganom odumiranju poganskog duha. S druge strane, ostavljanje formule uz kršćanski simbol odraz je ili indiferentnosti stanovništva prema poganskoj simbolici ili još jake poganske tradicije.

Slika 1. Sarkofag Dobrog Pastira, pogled na prednju stranu s prikazom Dobrog Pastira; Arheološki muzej u Splitu, mramor, oko 310. do 330. godine (prema: Milinović, Dino. *Nova post vetera coepit, ikonografija prve kršćanske umjetnosti*. Zagreb: FF Press, 2016., 174.)

Prepoznavanje kršćanskih ili poganskih nekropola u periodu ranog kršćanstva je teško zato što je kod pogana, isto kao i kod kršćana, prevladala inhumacija. Salona je imala četiri nekropole koje su se nalazile na pristupnim prometnicama.⁷⁹ Na zapadnoj nekropoli nije postojala grobišna bazilika, stoga izostaje više ukopa kršćana.⁸⁰ Ondje su nađeni samo grobovi siromašnijih kršćana, dok se većina bogatijih kršćana pokapala uz grobišne bazilike i nekropole koje ih okružuju.⁸¹ Kršćani su se, pak, željeli pokapati bliže grobovima mučenika jer su vjerovali da će ih oni zagovarati na nebu ako budu pokopani blizu njih.⁸² To je rezultiralo gradnjom grobišnih bazilika izvan zidina grada koje čuvaju kosti mučenika. Zapadna nekropola ostaje većinski poganska do

⁷⁸ Marin, „Civitas,“ 63; Cambi, „Kriptokršćanski,“ 316-317.

⁷⁹ Nenad Cambi, „Salona i njene nekropole,“ *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 25/12 (1986): 67-107.

⁸⁰ Matijević, „Pregled,“ 47-48.

⁸¹ Ibid, 47-48.

⁸² Dyggve, *Povijest salonitanskog*, 63.

Slika 2. Sarkofag Dobrog Pastira, pogled na lijevu bočnu stranu s prikazom Erosa s izvnutom zubljom; Arheološki muzej u Splitu, mramor, oko 310. do 330. godine (prema: Milinović, Dino. *Nova post vetera coepit, ikonografija prve kršćanske umjetnosti*. Zagreb: FF Press, 2016., 174.)

Slika 3. Sarkofag Dobrog Pastira, pogled na desnu bočnu stranu s prikazom vrata Hada; Arheološki muzej u Splitu, mramor, oko 310. do 330. godine (prema: Milinović, Dino. *Nova post vetera coepit, ikonografija prve kršćanske umjetnosti*. Zagreb: FF Press, 2016., 174.)

samog nestanka svih poganskih kultova.⁸³ Sjeverna nekropola najvažnija je salonitanska kršćanska nekropola. Vjerojatno je da su se ondje pokapali prvi kršćani, premda to nije arheološki potvrđeno. Na njenom prostoru razvijaju se tri ranokršćanske nekropole: Marusinac, Manastirine i Kapljuč.⁸⁴ Krajem 4. i početkom 5. stoljeća sjeverna nekropola širi se na položaj Bencunuše, gdje su uz kršćanske ukope poznati i poganski.⁸⁵ Na Marusincu, ali i na Manastirinama, postoje poganski ukopi na početku 4. stoljeća.⁸⁶ Vinka Matijević ističe da je ova nekropola dokaz suživota pogana i kršćana u 4. stoljeću.⁸⁷ Poznato je da su se kršćani ukapali na istočnoj te jugoistočnoj nekropoli, ali one nisu dovoljno istražene.⁸⁸ Na južnoj nekropoli sagrađena je grobišna bazilika tek u 5. stoljeću, a najraniji kršćanski grobovi potječu s kraja 4. stoljeća.⁸⁹

Kršćani za središte svog kulta odabiru „neugledniji“ dio grada. Episkopalni kompleks smještaju uz prvi oratorij. Ejnar Dyggve uzrok tomu vidi u činjenici da su prvi salonitanski kršćani novopridošlice pa nisu bili upućeni u lokalne tradicije.⁹⁰ Također, navodi da je lokacija odabrana zbog štovanja mjesta gdje je djelovala prva kršćanska zajednica.⁹¹ Emilio Marin ističe odabir lokacije za episkopalni centar kao jedan od glavnih argumenata koji ide u prilog mirnom suživotu kršćana i pogana.⁹² Kršćani nisu onesposobili poganski kapitolij gradnjom svog kulturnog mjesta, kao što je to bio slučaj u Ateni.⁹³ Na prostoru provincije Dalmacije, ali i Istre, mogu se pronaći slični primjeri smještanja kršćanskih središta na periferiju grada, primjerice kod gradova Pole, Dokleje, Parencija, Enone i drugih.⁹⁴ Suprotno njima, u Traguriju i Jaderu kršćani svoje središte stavljaju na mjesto pogana, odnosno pored središta civilne uprave i poganskog kulta uništavajući tako poganski kult.⁹⁵ S druge strane, u prostorijama amfiteatra (nemezejima – gladijatorska svetišta božici Nemezi) uređena su dva oratorija u spomen kršćana koji su mučeništvo podnijeli u amfiteatru.⁹⁶ Izvan zidina grada kršćani su adaptirali i svetište Silvana u podnožju Kozjaka, a na poganski žrtvenik je urezan križ.⁹⁷ Ejnar Dyggve argumente također nalazi u uništenju natpisa s baze kipa boga Merkura te u „oskvrnutom“

⁸³ Marin, „Civitas“, 32.

⁸⁴ Dyggve, *Povijest salonitanskog*, 63-77; Marin, „Civitas“, 48-49.

⁸⁵ Matijević, „Pregled“, 49.

⁸⁶ Ibid, 50.

⁸⁷ Ibid, 55.

⁸⁸ Ibid, 50-53.

⁸⁹ Ibid, 54.

⁹⁰ Dyggve, *Povijest salonitanskog*, 26.

⁹¹ Ibid, 26.

⁹² Marin, „Civitas“, 32-33.

⁹³ Dyggve, *Povijest salonitanskog*, 28.

⁹⁴ Tomislav Marasović, *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji* (Split, Književni krug, 1994), 226-236.

⁹⁵ Ibid, 230.

⁹⁶ Dyggve, *Povijest salonitanskog*, 29.

⁹⁷ Ibid, 28.

poganskom žrtveniku.⁹⁸ Sam Ejnar Dyggve navodi da je natpis otučen u vrijeme kada je poganstvo još uvijek bilo nadmoćno.⁹⁹ Vidljivo je da je do bijesa kršćana došlo za ranijih vremena čim je natpis obnovljen.¹⁰⁰

U ovom periodu u Saloni je najvjerojatnije postojala i manja židovska zajednica,¹⁰¹ a Marin navodi da je sve do početka 5. stoljeća bio prisutan poganski duh.¹⁰² Kada je poganstvo u potpunosti nestalo iz Salone ne može sa sigurnošću znati, ali je njegov utjecaj zasigurno živio jako dugo kroz umjetničke prikaze, spomenike i kulturu grada. Kršćanstvo u 5. stoljeću postaje glavna religija u gradu, sve do njegove propasti i dolaska drugih naroda i religija u 7. stoljeću.

4. Zaključak

Nakon nepunog desetljeća kršćanstvo je legalizirano, a kršćanska zajednica započinje s oporavkom. Za očekivati je osvetu od članova salonitanske zajednice koja je toliko pretrpjela, ali kod većine suvremenih znanstvenika poput Emilia Marina, Dina Milinovića i ostalih ta je teza danas odbačena, stoga se može reći da u Saloni nije bilo kolektivnog nasilja prema poganima. Smještaj episkopalnog kompleksa i bazilike važan je podatak. Kontinuitet svetog mjesta, u vidu postavljanja oratorija, kapela i slično na mjesto kulturnog mjesta poganstva, u Saloni nije izolirani primjer. Ipak, tvrdnja o uništenju poganskih kulturnih mjesta može se odbaciti zato što kršćani ne smještaju episkopalni centar i baziliku na poganski kapitolij, već se vode drugom logikom i smještaju ga uz okupljalište prvih salonitanskih kršćana. Adaptatori oratorija u amfiteatru vode se istom logikom. Također je velik dio poganskih kipova ostao na životu, a isto tako i poganske nekropole. Osim toga uviđa se i svojevrsni sinkretizam kojim kršćani preuzimaju neke stvari iz poganstva. Izvjesno je da stanovništvo koje je odgojeno u duhu tetrahije i poganstva inkorporira svoj duh u novopristiglu religiju. Iako je motiv Dobrog Pastira bio popularan na sarkofazima gotovo u cijelom Carstvu, na njegovoj iznimnoj popularnosti u Saloni može se zahvaliti i tetrahijsko-poganskom nasljeđu grada. Iz nekropole, osobito iz sjeverne, saznaje se najviše o suživotu pogana i kršćana. Na položaju Bencunuše, paralelne poganske i kršćanske ukope može se pratiti sve do 5. stoljeća. Također, sama činjenica da se pogani i kršćani pokapaju jedni uz druge potvrda je ovoj tezi. Primjer toga su i sami sarkofazi Dobrog Pastira te onaj Hipolita i Fedre. Na međureligijskoj toleranciji može se zahvaliti multikulturalnom stanovništvu. Upravo je taj kozmopolitski način života izrodio novi kršćanski grad u kojem je poganska baština, iako prividno mrtva, živjela do konačne propasti grada.

⁹⁸ Ibid, 28.

⁹⁹ Ibid, 28.

¹⁰⁰ Marin, „Civitas,“ 32-33.

¹⁰¹ Branimir Gabričević, „Jevrejska općina u antičkoj Saloni,“ u *Jevrejski almanah 1957/58*, ur. Žak Konfinu, Aleksandar Levi, Zdenko Levntal (Beograd, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1960), 14.

¹⁰² Marin, „Civitas,“ 32.

4. Bibliografija

4.1. Izvori

Biblija – Stari i Novi zavjet. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990

CIL – Corpus inscriptionum Latinarum, vol. III, 1873, 1902, cfr. Additamenta ad vol. III suppl. 4/1881; vol. V, 1872, 1877; vol. IX, 1883, Berlin.

I.L.Jug. – Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos ... repertae et editae sunt, Situla 19, Ljubljana 1978; 25, Ljubljana 1986.

4.2. Literatura

Basler, Đuro. *Kršćanska arheologija*. Mostar: Crkva na kamenu, 1986.

Bulić, Frane. *Po ruševinama stare Salone*. Split: Arheološki muzej u Splitu, 1986.

Cambi, Nenad. *Antika*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2002.

_____. „Kult Marije u Solinu i Splitu (IV.-XI. st.) u svjetlu arheološke evidencije.“ *Bogoslovska smotra* 44/ 2-3 (1974): 275-294.

_____. „Kriptokršćanski sarkofazi u Dalmaciji.“ *Archaeologia Adriatica* 12/1(2018): 305-319.

_____. „Počeci kršćanstva u Dalmaciji: Povijesni aspekt.“ *Adrias: zbornik radova Zavoda za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu* 20 (2014): 119-128.

_____. „Religija Silvana i nimfa u rimskoj Dalmaciji.“ *Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 14. prosinca 2012. u Unešiću*, ur. Vicko Kapitanović, 15-41. Split, Šibenik: Filozofski fakultet u Split- Odsjek za povijest, Kulturni sabor Zagore, Veleučilište u Šibeniku, 2013.

_____. „Salona i njene nekropole.“ *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 25/12 (1986): 61-108.

Dyggve, Ejnar. *Povijest salonitanskog kršćanstva*. Split: Književni krug, 1996.

Hrvatska enciklopedija – Mrežno izdanje, „Mitraizam.“ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=41260>(pristupljeno 2. 4. 2022).

Jozić, Branko. „Pastir u starokršćanskoj umjetnosti.“ *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 44/1 (2019): 475-487.

Marin, Emilio „Civitas splendida Salona-Geneza, profil i transformacija starokršćanske Salone.“ U *Salona Christiana – Katalog izložbe*, ur. Emilio Marin, str. 9-104. Split: Arheološki muzej u Splitu, 1994.

Matijević, Vinka. „Pregled poganskih i ranokršćanskih ukopa na salonitanskim nekropolama u 4. st.“ U *I. skup Hrvatske ranokršćanske arheologije (HRRANA)*, ur. Mirjana Sanader, Domagoj Tončinić, Iva Kaić, Vinka Matijević, str. 45-61. Zagreb: Arheološki zavod Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (FF press), 2020.

Marasović, Tomislav. *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*. Split: Književni krug 1994.

Medini, Julijan. „Rimska i orijentalne religije na istočnoj obali Jadrana.“ *Savez arheoloških društava Jugoslavije* (1976): 185-207.

_____. „Salonitanski arhigalat.“ *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio društvenih znanosti* 20/9 (1981/1982): 1-15.

Milinović, Dino. *Nova post vetera coepit, ikonografija prve kršćanske umjetnosti*. Zagreb: FF Press, 2016.

Nikoloska, Aleksandra, Inga Vilogorac Brčić. „Velika Majka Bogova na spomenicima iz Hrvatske.“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 46/1 (2014): 103-128.

Gabričević, Branimir. „Jevrejska općina u antičkoj Saloni.“ U *Jevrejski almanah* 1957/58, ur. Žak Konfinu, Aleksandar Levi, Zdenko Levntal, 9-15., Beograd, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1960.

Grbešić, Grgo. „Progoni kršćana, napose u Dioklecijanovo doba.“ *Diacovensia* 15/1 (2007): 21-43.

Sanader, Mirjana. „O antičkim kultovima u Hrvatskoj.“ *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 101/1 (2008): 157-186.

Suić, Mate. *Antički grad na istočnoj obali Jadrana*. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga, Institut za arheologiju, 2003.

Vilgorac Brčić, Inga. „Izdini kultovi u Dalmaciji.“ *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 44/1(2019): 345-358.

Wilkes, John J. „A roman colony and its people.“ U *Longae Saloniae* I. ur. Emilio Marin (Split, Arheološki muzej u Splitu, 2002), 87-114.

4.3. Slikovni prilozi

Slika 1. Sarkofag Dobrog Pastira, pogled na prednju stranu s prikazom Dobrog Pastira; Arheološki muzej u Splitu, mramor, oko 310. do 330. godine (prema: Milinović, Dino. *Nova post vetera coepit, ikonografija prve kršćanske umjetnosti*. Zagreb: FF Press, 2016., 174.)

Slika 2. Sarkofag Dobrog Pastira, pogled na lijevu bočnu stranu s prikazom Erosa s izvrnutom zubljom; Arheološki muzej u Splitu, mramor, oko 310. do 330. godine (prema: Milinović, Dino. *Nova post vetera coepit, ikonografija prve kršćanske umjetnosti*. Zagreb: FF Press, 2016., 174.)

Slika 3. Sarkofag Dobrog Pastira, pogled na desnu bočnu stranu s prikazom vrata Hada; Arheološki muzej u Splitu, mramor, oko 310. do 330. godine (prema: Milinović, Dino. *Nova post vetera coepit, ikonografija prve kršćanske umjetnosti*. Zagreb: FF Press, 2016., 174.)

Pagans and Christians in Salona: Persecution, Conflict and Syncretism

Abstract:

Through the analysis of archaeological sites and remains, the author tries to point out the presence of various cults in the Roman Salona of the third and fourth centuries. The author tries to prove the thesis on the multi-confessionality of the city and to show the coexistence of members of different religious communities. He also addresses the question of the extent to which the legalization of Christianity, and its subsequent proclamation of the state religion, influenced the elimination of pagan heritage and whether it survived in the minds of the city and its inhabitants.

Keywords: Pagans, Christians, Salona, martyrs

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 17 2022.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XVII, broj 17, 2022.

Glavni i odgovorni urednik
Ivan Mrnarević

Zamjenik glavnog urednika
Ivan Ćorić

Uredništvo
Petar Bešlić
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Ivan Mrnarević
Stanka Mujo
Filip Šimunjak
Marko Zidarić

Urednici pripravnici
Tomislav Bilić
Marija Biščan
Ivan Mudrovčić
Tijana Vokal

Redakcija
Petar Bešlić
Tomislav Bilić
Marija Biščan
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Ivan Mrnarević
Ivan Mudrovčić
Stanka Mujo
Filip Šimunjak
Tijana Vokal
Marko Zidarić

Tajnik Uredništva
Petar Bešlić

Recenzenti
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Irena Bratičević
dr. sc. Neven Budak
dr. sc. Ivana Buljan
dr. sc. Ivana Gubić
dr. sc. Sanja Lazanin
dr. sc. Ana Pavlović

dr. sc. Hrvoje Petrić
dr. sc. Kornelija Jurin Starčević
dr. sc. Goran Sunajko
dr. sc. Filip Šimetin Šegvić
dr. sc. Zrinka Pešorda Vardić

Lektura za hrvatski jezik
Jozo Akrap
Tina Čatlaić
Mislav Graonić
Lea Ivanković
Lorena Lelek
Marija Mrnjavac
Martina Perak
Nika Pulig
Josipa Skenderović
Darko Vasilj
Jakov Zidarić
Matea Žnidarec

Lektura za engleski jezik
Anamarija Brusić

Oblikovanje
Marko Maraković, FF-press

Prijevod s engleskog jezika
Ivan Mrnarević
Marko Perišić
Filip Šimunjak

Prijevod s mađarskog jezika
Saša Vuković

Izdavač
Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

Tisak
Studio Moderna d.o.o.

Naklada
Tiskano u 100 primjeraka.

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove i mišljenja autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdavanje ovog časopisa financirano je novcem dobivenim na natječaju za studentske projekte Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i sredstvima koje je ustupio Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta.

Redakcija časopisa Pro tempore iskreno zahvaljuje Odsjeku na financijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva

Odsjek za povijest
(za: Uredništvo Pro tempore)
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

Kontakt

casopis.protempore@gmail.com

Web-stranica

<https://protempore.ffzg.unizg.hr/>